

OVER LEVEN OF OVERLEVEN IN WESTERBORK

- I. *Introductie voor de docent*
- II. *Lesdoelen*
- III. *Inleesteksten*
- IV. *Lessuggesties*

I. Introductie voor de docent.

Korte samenvatting van de les.

Na hun arrestatie werden Roosje en haar moeder naar Kamp Westerbork gebracht. De Joden werd het idee gegeven dat ze van daaruit naar werkkampen in Oost-Europa zouden worden gestuurd. Er hing een permanente angst om gedeporteerd te worden. De kampleiding deed er alles aan om Westerbork als een 'aangenaam' kamp te beleven. Men kon sporten, cursussen volgen en naar cabaretvoorstellingen gaan. Roosje heeft direct door dat ze zich nuttig moet maken om ervoor te zorgen dat ze niet op de trein worden gezet. Ze gaat een vriendschap aan met een Nederlandse officier in Duitse dienst. Ze kan als secretaresse aan het werk en ze doet er alles aan om te voorkomen dat haar ouders en zichzelf op de gevreesde transportlijst worden gezet.

Ter nadere kennismaking met kamp Westerbork kunt u volgend filmpje bekijken:
<https://www.youtube.com/watch?v=XaLQ9RXB--Y>

II. Lesdoelen

De leerlingen

- kunnen het dagelijks leven in kamp Westerbork beschrijven
- kunnen uitleggen waarom Roosje er alles voor deed om in Westerbork een baantje te krijgen
- realiseren zich hoe groot de 'dinsdag-angst' geweest moet zijn
- kunnen onder woorden brengen welke keuzes Roosje maakt om te overleven
- denken na over wat zij gedaan zouden hebben in die omstandigheden
- kunnen individueel en in groep(jes) werken.

De leerlingen kennen begrippen als

- concentratiekamp, angst, illusie, deportatieangst, deportatie, overleven, grenzen aftasten, dilemma

III. Inleesteksten

Kamp Westerbork

Joden in heel Nederland werden vervoerd naar Durchgangslager Westerbork (= doorvoerkamp Westerbork). Dit ligt bij Hooghalen in Drenthe. Vanuit dat doorvoerkamp vertrok elke dinsdag een trein naar 'het Oosten'. Beelden van de aankomst van de gevangenen in Westerbork ziet u in de volgende link.

<https://www.youtube.com/watch?v=W7fMUGRyZnw&list=PLT4ZP-omKIUZPo3zqLZoGY9HMtbAf4ST4>

Na hun arrestatie werden Roosje en haar moeder naar Kamp Westerbork gebracht. Daar werden gevangenen samengebracht om later naar de grote werk- en vernietigingskampen in Duitsland en Polen op transport gezet te worden. De meeste van deze gevangenen waren Nederlandse Joden, maar er werden ook Joden uit andere delen van Europa opgesloten. Onder die laatste groep waren veel Joden uit Duitsland. Voor de oorlog was Westerbork een opvangkamp voor Joden die uit Duitsland waren gevlucht. Na de inval van het Duitse leger werden zij gevangenen in het kamp.

De hoofdstraat van Kamp Westerbork

Een normaal dorp met valse hoop

Hoewel de leefomstandigheden in het kamp dus zeker niet plezierig waren, werd er door de kampleiding alles aan gedaan om Westerbork tot een 'aangenaam' kamp te maken. Op een bepaalde manier was het ook een functionerend 'stadje op de hei'. Er waren winkels en een wisselkantoor om guldens in kampgeld om te wisselen. De kinderen van 6 tot en met 15 jaar gingen verplicht naar school en er was een crèche voor de allerjongsten. Zo leidden de jongste kampbewoners overdag een leven dat zo normaal mogelijk leek. Doordat docenten iedere week konden worden weggevoerd, was ook het onderwijs afhankelijk van de binnenkomende en uitgaande transporten.

Om de tijd door te komen konden de mensen sporten, cursussen volgen en naar cabaretvoorstellingen gaan. In de registratiebarak werden op dinsdagavonden revuevoorstellingen, concerten gegeven en toneelstukken opgevoerd. Het kunnen deelnemen aan dergelijke activiteiten was niet onbelangrijk. Deelnemen aan deze voorstellingen gaf veel voorrechten, maar het belangrijkste was dat je dan niet op de deportatielijst werd gezet.

Hieronder ziet u fragmenten uit een film die door de Joodse cineast Rudolf Breslauer in opdracht van kampcommandant Gemmeker is gemaakt van dergelijke activiteiten:

<https://www.youtube.com/watch?v=juJsSTpN2O0&index=2&list=PLT4ZP-omKIUZPo3zqLZoGY9HMtbAf4ST4> (Cabaret in Westerbork)

<https://gzandbergen.stackstorage.com/s/nu1Mo1QwWp9hByK> (sport en spel in Westerbork)

De ziekenzorg was vooral bijzonder in kamp Westerbork. Ondanks de dreiging van de transporten hadden de patiënten over het algemeen niets te klagen. Dit kwam doordat zoveel Joden chirurg, arts of tandarts waren. Een baantje in de verpleging was zó gewild dat met gemak het beste personeel uitgezocht kon worden. Op een gegeven moment beschikte het ziekenhuis over 1725 bedden, 120 artsen en 1000 man of vrouw aan personeel.

Artsen in het ziekenhuis van Kamp Westerbork

De 'fatsoenlijke' behandeling door de nazi's was een illusie. Het stelsel van vrijstellingen, het ziekenhuis en het cabaret hadden geen ander doel dan de bewoners rustig te houden. Maar uiteindelijk moest bijna iedereen op transport. Het systeem gaf uiteindelijk dus alleen valse hoop. In de link hierna krijgt u een beeld van de ziekenzorg in Westerbork.

<https://www.youtube.com/watch?v=IPKMY5VFOf4&index=7&list=PLT4ZP-omKIUZPo3zqLZoGY9HMtbAf4ST4>

Permanente angst: wie wordt op transport gezet?

In het kamp was alles zo geregeld om de Joden het idee te geven dat ze naar werkkampen in Oost-Europa zou worden gestuurd. Het leven zou er zwaar, hard en eentonig zijn, maar ze zouden in ieder geval kunnen leven. Er ontstond wel twijfel als er treinen vertrokken met alleen ouderen, zieken of kinderen. Er was een permanente angst om gedeporteerd te worden. Een voortdurend besef van een naderend onheil. Dat verklaart de wanhopige pogingen om aan de deportaties te ontsnappen, bijvoorbeeld door een van de baantjes aan te nemen.

Transport vanaf Westerbork de trein ze in 1944 werd vergast.

Settela Steinbach, een Sinti-meisje in naar Auschwitz, waar

Niemand wist zeker welke verschrikkingen er te wachten stonden, maar de angst voor de *dinsdag, de dag van het transport*, was enorm. Wie staat op de lijst? Wie hoeft er nog niet weg? Kunnen gezinnen bij elkaar blijven? Toch moet ergens een besef van de bestemming zijn geweest. Op de trein hing immers een bord met daarop gedrukt de woorden: Westerbork-Auschwitz, Auschwitz-Westerbork. Tussen 1942 en 1945 zijn door de Duitse bezetter 107.000 Joodse Nederlanders en vluchtelingen weggevoerd. Bijna iedere week vertrekt op dinsdag een trein. In de goederenwagens zitten ongeveer 1.000 mensen. Drieënnegentig keer vertrekt zo'n transport. Slechts 5.000 gedeporteerden overleefden de oorlog.

De angst voor de treinen zorgde er ook voor dat weinig mensen probeerden te ontsnappen. Mogelijkheden om te vluchten waren er wel. Veel gevangenen werkten bij boeren in de omgeving van het kamp. Daar was niet veel bewaking bij aanwezig. Ook kon je voor allerlei opdrachten naar andere plekken worden gestuurd, maar dan bleef wel een aantal familieleden in het kamp achter. De achtergebleven familieleden van een vluchtende gevangene zouden na een ontsnapping direct naar het oosten worden gestuurd. In de link hierna – ook afkomstig uit de film van Rudolf Breslauer – ziet u beelden van het vertrek van de trein uit Westerbork.

https://www.youtube.com/watch?v=cnA_NdgWII4

Overleven?

In deze nieuwe omgeving moesten Roosje, en haar moeder overleven. De barakken zijn vies en de bedden zijn slechts ijzeren hoogslapers zonder beddengoed. Het eten bestaat vaak uit slappe koffie en stampotten. Deze kleine maaltijden waren niet voldoende om op krachten te blijven en al helemaal niet als je als gevangene werk moest verrichten.

Een barak in kamp Westerbork

Het was wel mogelijk om brieven aan vrienden en familie te schrijven. Zo konden de gevangenen doorgeven wat ze nodig hadden en vervolgens pakketjes met geld, extra eten en kleding ontvangen. Roosje blijft goed contact houden met de familie Coljee. De Coljees bewaren de bezittingen die Roosje en haar moeder achter hebben moeten laten. In haar brieven kan Roosje klagen over het kampeven en doorgeven wat voor spullen ze nodig heeft.

Roosje heeft direct door dat ze zich nuttig moet maken om ervoor te zorgen dat ze niet op transport naar het oosten wordt gezet. Ze is samen met haar moeder namelijk een 'strafgeval', omdat ze zich niet vrijwillig hebben gemeld bij Westerbork. Daarom zouden ze zo snel mogelijk op de lijst voor transport belanden. Roosje weet echter een baantje als verpleegster te regelen. Zo kan ze samen met haar nu zieke moeder in het kamp blijven. Met haar doortastendheid, charme en kennis van de Duitse taal kan Roosje makkelijk contact leggen met de Duitse officieren.

Roosje gaat een vriendschap aan met Jacob Haan, een Nederlandse officier in Duitse dienst. Ze kan als zijn secretaresse aan het werk. Andere gevangenen hebben daar kritiek op, maar Roosje is niet de enige die er alles aan doet om niet op de gevreesde transportlijst te belanden. Veel van de Duitse Joden werken in de administratie en in de Ordedienst (O.D., een soort van bewakers), omdat ze al lang in het kamp verblijven en Duits spreken. Zo ontstaan aparte groepen gevangenen en dat zorgt voor spanningen. Vooral de leden van de Ordedienst worden door de andere gevangen gehaat, maar/ want deze mannen lopen het minste risico om op transport te worden gezet. Roosje is niet alleen bang voor zichzelf, maar ook voor haar moeder en haar vader, die gelukkig ook nog in Westerbork bleek te zijn! De meeste bewoners overleefden de oorlog niet, zoals we eerder zagen. In de volgende link ziet u een interview met Sonja Wagenaar-van Dam die ook in Westerbork gevangen zat, maar de oorlog op een heel bijzondere manier heeft overleefd.

<https://nos.nl/video/2029890-sonja-zat-gevangen-in-westerbork-maar-wist-te-overleven.html>

Oktober/november 1942 – Roosje in de Schreibstube (Administratie)

Al snel vind ik mijn weg en ontmoet een jonge officier. Hij is een Nederlander en heet Jacob Haan. Vanuit de Schreibstube waar ik werk, moet ik hem de uitgewerkte lijsten brengen van de namen van de gevangenen die met de trein naar Polen zullen worden doorgezonden. (...) Na een week vraagt hij mij binnen en deelt mij mee dat ik vanaf volgende week zijn secretaresse word en dat op zijn grote werkkamer ook voor mij een bureau zal worden neergezet. (...)

Hij moet een vastgesteld aantal gevangenen verzamelen voor transport naar Polen. De Schreibstube werkt de conceptlijsten met namen uit en ik zorg dat hij die op tijd krijgt. (...)

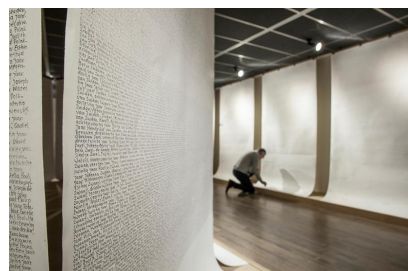
Paul Glaser, *Dansen met de vijand*, Amsterdam, 2016, 154/155/ 156

Vught

Het was beter, hoe dan ook, om in Nederland te blijven! Roosje komt in een moeilijke situatie wanneer Jacob Haan wordt overgeplaatst en zijn bescherming wegvalt. Via Jacob hoort Roosje over kamp Vught. In dat nieuw 'modelkamp' kunnen jonge mensen werken. Roosje neemt afscheid van haar ouders, die wel in Westerbork blijven. Na enige tijd in kamp Vught te verblijven, wordt het Roosje duidelijk dat het helemaal niet een mooi, goed geregeld kamp is. Roosje probeert te ontsnappen door zich in een bevoorradingswagen te verstoppen. Ze weet het kamp zo ongezien uit te komen, maar ze wordt al snel toch gepakt. Daarna wordt ze weer teruggestuurd naar Vught om vervolgens als strafgevangene via Westerbork in de trein naar Auschwitz te belanden. Haar ouders zijn haar al voorgegaan.

Westerbork na de oorlog

Het laatste transport vertrok op 13 september 1944 uit Westerbork. Het kamp werd op 12 april 1945 door Canadezen bevrijd, bijna drie weken voor de officiële bevrijding van Nederland. Westerbork werd na de bevrijding gebruikt als een interneringskamp voor NSB'ers, militair kamp voor het Nederlandse leger, opvangkamp voor Nederlands-Indiërs en uiteindelijk, als een woonoord voor Molukkers. In 1970 werd het kamp een Nationaal Monument.

Vellen met de namen van de slachtoffers in Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Ter afronding een indrukwekkend beeld over kamp Westerbork:

<https://www.beeldengeluid.nl/tilt/een-beeld-om-nooit-te-vergeten#feedback-en-bronnen>

IV. Lessuggesties

Vooraf

U neemt kennis van de inleestekst, de lesopzet, de opdrachten, de filmpjes en het beeldmateriaal.

Lesbeschrijving

Start: u vertelt en maakt een bruggetje van Naarden naar Westerbork (zie ook de inleesteksten).

Bijvoorbeeld aan de hand van de onderstaande verhaallijn. Die is wel erg uitgebreid. Het is aan u om dat zo uitgebreid te doen of de verhaallijn korter te maken. Daarbij kunt u aan het begin van iedere nieuwe opdracht een korte inleiding geven aan de hand van een passend deel van de onderstaande tekst en de inleesteksten.

Op 6 oktober 1942 worden Roosje en haar moeder opgepakt op hun onderduikadres in Naarden. Ruim een week later komen zij aan in doorgangskamp Westerbork. Bij Hooghalen in Drenthe. Van daaruit werden Nederlandse Joden op transport gezet naar grote werk- en vernietigingskampen in Duitsland en Polen. *'Elke dinsdag vertrok een trein naar 'het Oosten'*. Ze hadden beiden geen idee wat hen te wachten stond.

Hoewel de leefomstandigheden in het kamp verre van plezierig waren, werd er in kamp Westerbork alles aan gedaan om het niet op de laatste halte naar vernietiging te laten lijken. Het kamp moest daarom zoveel als mogelijk lijken op een normaal dorp. Kinderen van 6 tot en met 15 jaar gingen verplicht naar school. Er was in kamp Westerbork een goede ziekenzorg gerund door Joodse artsen. Er waren baantjes op de administratie, in de keuken, en je kon werken als verpleegster.

Om de tijd door te komen kon je sporten, cursussen volgen en cabaretvoorstellingen bijwonen. In de registratiebarak werden op *dinsdagavonden revuevoorstellingen en concerten gegeven, en toneelstukken* opgevoerd. Het kunnen deelnemen aan dergelijke activiteiten, en het hebben van een baantje, was van levensbelang. Want dan hoefde je voorlopig (nog) niet op transport met de trein.

In het kamp was er alles op gericht om de Joden de indruk te geven dat men naar werkkampen in Oost-Europa zou worden gestuurd. Het leven zou er zwaar, hard en eentonig zijn, maar er zou te leven zijn.

Maar met deze 'nette' behandeling van de Joden, hadden de nazi's geen ander doel dan de kampbewoners rustig en in het gareel te houden. Want uiteindelijk werd nagenoeg iedereen afgevoerd, gedeporteerd, naar de vernietigingskampen. Baantje of niet. De nazi's gaven alleen maar valse hoop. Het was een schijnwereld.

In deze nieuwe omgeving moesten Roosje, en haar moeder zien te overleven. Roosje weet dat ze zich nuttig moet maken om ervoor te zorgen dat ze niet op transport naar het oosten wordt gezet. Want ze is met haar moeder een 'strafgeval', omdat ze zich niet vrijwillig hebben gemeld bij Westerbork. Daarom zouden ze snel op de lijst voor transport belanden. Roosje weet echter een baantje als verpleegster te regelen. Zo kan ze samen met haar nu zieke moeder in het kamp blijven.

Toen Jacob Haan dreigde overgeplaatst te worden en zijn bescherming dus zou wegvallen, werd Roosjes positie kwetsbaar. Via Jacob hoorde Roosje over kamp Vught. In dat nieuwe kamp kunnen jonge mensen werken. Roosje neemt afscheid van haar ouders, die wel in Westerbork blijven.

Na enige tijd in kamp Vught probeert Roosje te ontsnappen door zich in een bevoorradingswagen te verstoppen. Ze weet het kamp uit te komen, maar wordt al snel toch gepakt.

Daarna wordt ze weer teruggestuurd naar Vught om vervolgens als strafgevangene via Westerbork op de trein naar Auschwitz te belanden. Haar ouders zijn haar al voorgegaan.

De opdrachten:

Er zijn in deze les 10 opdrachten opgenomen. Deze zijn verdeeld over de volgende sub-thema's. Ieder sub-thema kan kort ingeleid worden met een vertelling/ uitleg die ontleend is aan het bovenstaande materiaal en de inleesteksten.

Concentratiekampen

Opdracht 1 is individueel te maken met een korte klassikale bespreking

Het dagelijks leven in Westerbork

Opdrachten 2, 3 en 4. Het dagelijks leven in kamp Westerbork krijgt in deze opdrachten aandacht. Kern van deze opdrachten is de framing van het leven in kamp Westerbork aan de hand van een (stomme) propagandafilm die in opdracht van de kampcommandant is gemaakt. Laat leerlingen de opdrachten naar keuze individueel of samen maken, maar besteedt aandacht aan een gemeenschappelijke bespreking van wat ze hebben gezien en geïnterpreteerd.

Angst voor de dinsdag

Opdracht 5 gaat over de angst die steeds in kamp Westerbork heerste, maar aan het einde van de week sterk toenam, omdat op dinsdag het transport naar 'het Oosten' plaatsvond. Wie stond op de lijst? Wie niet? In deze opdracht speelt het vermogen tot inleven/ het empathisch vermogen een grote rol. Laat de leerlingen deze individueel beantwoorden om er vervolgens klassikaal een gesprek aan te wijden.

Hoe overleeft Roosje kamp Westerbork?

Opdrachten 6 en 7 concentreren zich op Roosje. Hoe stelt zij zich op in het kamp? Hoe gedraagt zij zich in deze moeilijke omstandigheden? In deze opdrachten wordt ook aan de leerlingen gevraagd te reflecteren op hoe zij zich zelf in zulke moeilijke omstandigheden zouden opstellen. Laat de leerlingen deze vragen individueel of in groepjes maken. Ook een klassengesprek is hier aan te raden.

Slotopdrachten – terugkijken

Opdrachten 8 en 9 zijn creatieve verwerkingsopdrachten. Er zit een posteropdracht bij en een opdracht die de leerlingen vraagt te bedenken wat er met Roosje nadat zij Westerbork moest verlaten zou zijn gebeurd. Laat de leerlingen hier samenwerken.

Opnieuw kiezen

Opdracht 10 heeft als doel om te achterhalen of de leerlingen de keuzes die zij in de dilemma's uit een van de eerste lessen, hebben veranderd onder invloed van de lessen over Roosje. Laat de leerlingen de opdrachten individueel uitvoeren, maar wijdt er daarna wel een bespreking aan.